

ILLÉS HENRIETTA

Új szóösszetételek mondattranszformációs megközelítése

Dolgozatomban a szóalkotás egyik leggyakoribb módjának, a szóösszetételnek a kérdését vizsgálom. A dolgozat első részében tisztázom fogalmát a hagyományosnak számító nyelvtanok segítségével, majd rámutatok az eddigi vizsgálatok túlságosan szűk szempontrendszerére, és a szóösszetételnek egy újfajta, sokkal komplexebb megközelítését nyújtom Károly Sándor^{1,2} és Kiefer Ferenc^{3,4} tanulmányai alapján. A második részben legújabb keletkezésű összetett szavaink közül néhány, a hagyományos módszerrel szintaktikailag pontosan nem elemezhetőnek számító összetett szó elemzését kísérem meg. Itt felhasználok B. Lőrinczy Éva⁵, Gósy Mária⁶ és Dóka Péter⁷ konkrétan ezzel a témával foglalkozó egy-egy cikkét, valamint Kabán Annamária⁸ tanulmányát is Károly Sándor szóelemző módszere mellett.

Elsőként – az időrendet figyelembe véve – *A mai magyar nyelv rendszere*⁹ című akadémiai leíró nyelvtannal foglalkozom, amelynek a szóösszetételekről szóló fejezetét B. Lőrinczy Éva írta, összefoglalva azokat az ismereteket, amelyeknek 1961-ig birtokában volt a nyelvtudomány.

„A szóösszetétel (compositio) szóalkotásunknak az a mai nyelvünkben igen gyakori módja, amelynek segítségével két szót egyetlen új szóvá illesztünk össze.”¹⁰ Ilyenkor két önálló alakú és jelentésű szót kapcsolunk egybe: pl. *ablak* + *üveg* = *ablaküveg*. Ezt a meghatározást ma is ebben a formában használja a nyelvtudomány.

Az összetett szavak létrehozására két szóalkotási folyamatot ismer nyelvünk, vagyis: vagy két szó közvetlen összekapcsolásával vagy a mondatban egymás mellett sűrűn előforduló két szó fokozatos összetapadásával jöhetnek létre összetett szavaink. E két lehetséges mód közül az elsőt használjuk gyakrabban.

A Rácz Endre szerkesztésében megjelent *A mai magyar nyelv*¹¹ című egyetemi tankönyv szóösszetételekkel foglalkozó része Velcsov Mártonné munkája. Ez a nyelvtan többnyire az *MMNyR*¹²-ben leírtakat foglalja össze, így nem sokban különbözik attól. A szintaktikailag pontosan nem elemezhető összetett szavakról azt mondja, hogy jelöletlenek, mondaton kívül keletkeztek, legtöbbjük főnév, és

¹ KÁROLY SÁNDOR: A lexikológiai egységek fejezete a generatív grammatikában. In: ÁNyT IV., 1966. (továbbiakban: KÁROLY, 1966.) 91-104. p.

² KÁROLY SÁNDOR: A szóösszetételek és a velük kapcsolatos lexikológiai egységek. In: ÁNyT VI., 1969. (továbbiakban: KÁROLY, 1969.) 271-328. p.

³ KIEFER FERENC: Alaktan. Az összetételek. In: É. Kiss Katalin - Kiefer Ferenc - Siptár Péter: Új magyar nyelvtan. Osiris Kiadó, Bp., 1998 (1999). (továbbiakban: KIEFER, 1998.) 262-288. p.

⁴ KIEFER FERENC: A szóösszetétel. In: Kiefer Ferenc (szerk.): Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Bp., 2000. (továbbiakban: KIEFER, 2000.) 519-567. p.

⁵ B. LŐRINCZY ÉVA: Szintaktikailag pontosan nem elemezhető összetett szavainkról. In: MNy 56., 1960. (továbbiakban: B. LŐRINCZY, 1960.) 63-75. p.

⁶ GÓSY MÁRIA: A szintaktikailag pontosan nem elemezhető alárendelő összetett szavak rendszere. In: MNy 71., 1975. (továbbiakban: GÓSY, 1975.) 47-57. p.

⁷ DÓKA PÉTER: Szintaktikailag pontosan nem elemezhető alárendelt összetett szavaink kérdéséhez. In: MNy 71., 1975. 325-331. p.

⁸ KABÁN ANNAMÁRIA: A magyar tudományos stílus a kezdetektől a felvilágosodás koráig. Szemiotikai, szövegnyelvészeti megközelítés. Az MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp., 1993. (Linguistica. Series A. Studia et dissertationes, 12.) (továbbiakban: KABÁN, 1993.)

⁹B. LŐRINCZY ÉVA: A szóösszetétel. In: Tompa József: (szerk.): A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I., Akadémiai Kiadó, Bp., 1961. (továbbiakban: B. LŐRINCZY, 1961.) 421-458. p.

¹⁰ B. LŐRINCZY, 1961. 421. p.

¹¹ VELCSOV MÁRTONNÉ: Alaktan. A szóösszetétel. In: Bencédy József - Fábrián Pál - Rácz Endre - Velcsov Mártonné: A mai magyar nyelv. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1968. (továbbiakban: VELCSOV, 1968.) 151-165. p.

¹² B. LŐRINCZY, 1961.

nem lehet pontosan megállapítani róluk, hogy az alárendelésnek melyik fajtájába tartoznak, mert több szóból álló szerkezettel írhatók csak körül, tehát úgynevezett jelentéstömörítő összetett szavak.

A 2000-ben megjelent legújabb egyetemi tankönyv, a *Magyar grammatika*¹³ hagyományos nyelvtanaink közé sorolható. A könyv az elmúlt harminc év újabb eredményeinek segítségével összegzi a magyar nyelv jelenségeit, beleértve ebbe az összetett szavakat is. Ahogy azt korábbi nyelvtanaink is említik, a szóösszetétel nyelvünk „egyik leggyakoribb szóalkotásmódja, amellyel szinte korlátlan mértékben növelhetjük szótári szavaink számát”¹⁴. Összetett szavaink a mondatok szókapcsolataiból vagy egyéb mondatrészletekből származnak, illetve azokra vezethetők vissza. Ebből következik, hogy hagyományos nyelvtani felosztásuk a szókapcsolatok osztályozását követi. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az összetett szavak többnyire más természetűek, mint a szószerkezetek vagy a szókapcsolatok. Megmutatkozik ez abban, hogy létrejöttüket és használatukat szintaktikai, szemantikai, morfológiai és helyesírási szabályok irányítják, jelentésük általában tömörebb, mint a szókapcsolatoké. A szabályok lehetővé teszik, hogy az összetett szavakban szereplő egyes tagok közötti grammatikai viszony jelöletlen legyen. Ezért alakult ki az a helyzet, hogy az összetett szavak nagy része nem elemezhető egyértelműen (vagyis szintaktikailag pontosan nem elemezhető). Ezeket a szavakat Lengyel Klára jelentéssűrítő összetételeknek nevezi.

Az összetett szavak mint lexikális egységek szintaktikailag kötöttek, ezért nem változtathatók. A szintagmákból származó szóösszetételeink tagjai közötti viszony egy-egy grammatikai jelentésre korlátozódik, amely kiderül az összetett szó lexikális jelentéséből, ezért nem szükséges jelölni az elemek kapcsolatát.

Az *Új magyar nyelvtanban* Kiefer Ferenc¹⁵ az összetételek jóval szűkebb körét vizsgálja. Emlékeztet arra, hogy „szintaktikai szempontból akkor beszélhetünk szóról, ha egy nyelvi alakzat a szintaxis szempontjából egységként viselkedik. A szintaktikai szó tehát olyan nyelvi alakzat, amelynek belső szerkezetét szintaktikai szabályok nem változtathatják meg”¹⁶, ebből következik, hogy az összetételek a szintaxis szempontjából is szavak. Fonológiailag azonban nem számítanak szónak, de van sajátos hangsúlymintájuk, amelyre az a jellemző, hogy bármilyen hosszú is legyen az összetétel, az első tag első szótagja lesz hangsúlyos. Ez a jellemző minta az összetételi hangsúly. Az összetételek könnyen lexikalizálódnak, ami azt bizonyítja, hogy az adott nyelvi alakzatot önálló jelként használjuk.

A szerző az alaktanban csak a termékeny összetételeket vizsgálja, ami annyit jelent, hogy nem foglalkozik sem a ragos, sem a töösszetételekkel, illetve azokkal a kéttagú összetételekkel sem, amelyek mindkét tagja zárt szóosztály eleme (pl. névmás, névutó, kötőszó), mert azok nem képeznek termékeny szóösszetételi mintát. Csak a nem lexikalizálódott összetételeket veszi figyelembe, a termékeny mintákat vizsgálja. Azok közül is csak a tőszavakkal foglalkozik, mert a képzett szavak félrevezetőek lehetnek: pl. a *továbbképzés* szó nem az ADV + N minta termékenységét jelenti, hanem az ADV + V mintáét: *továbbképez*. „A tipikus szóösszetétel mindkét tagja szószintű kategória.”¹⁷

Kiefer Ferenc az összetételek három fajtáját különbözteti meg. Így beszélhetünk endocentrikus, exocentrikus és mellérendelő összetett szavakról.

Endocentrikusnak tekinti azt az összetételt, amelynek utótagja a szerkezet alaptagja, és ez határozza meg az összetétel morfológiai, szintaktikai és szemantikai tulajdonságait. Ezeknél a szavaknál csak az utótagot ragozzuk, és az összetétel az

¹³ LENGYEL KLÁRA: A szóösszetétel. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2000. (továbbiakban: LENGYEL, 2000.) 321-336. p.

¹⁴ LENGYEL, 2000. 321. p.

¹⁵ KIEFER, 1998.

¹⁶ KIEFER, 1998. 262. p.

¹⁷ KIEFER, 1998. 263. p.

utótagtól függően lesz főnévi, melléknévi vagy igei. Az utótag többnyire meghatározza azt a szemantikai mezőt, amelynek az összetétel által jelölt dolog eleme. Csak ezt a típusú összetételt tekinti termékenynek, tehát a szintaktikai tulajdonságok vizsgálatánál csak az endocentrikus alárendelő összetételekkel foglalkozik (pl. *zenetudomány, asztalláb*).

Ezzel szemben az exocentrikus összetétel olyan összetétel, amelynek nincs alaptagja: ide tartoznak a szervetlen összetételek és néhány hagyományosan mellérendelő összetételnek tekintett szó is. Szemantikailag az jellemző ezekre, hogy az összetétel jelentése nem vezethető le az összetételi tagok jelentéséből. Az exocentrikus összetételek vagy nem szabályok által jöttek létre, vagy azok a szabályok, amelyek létrehozták őket, ma már nem termékenyek. (pl. *hiszekegy, egyszeregy*)

A mellérendelő összetételek tagjai között nincs semmiféle szintaktikai függőség. Többnyire két alaptaggal rendelkeznek, és minden elemét külön ragozzuk. (pl. *alig-alig, egyszer-egyszer*)

A termékeny szóösszetételi mintákra a szófaji főkategóriák, vagyis az N, a V, az A (ADJ) és az ADV jellemzők.

A termékenység szempontjából az összetételi típusok nem egyformán viselkednek. Az N + N típusúak a leggyakoribbak, és korlátozás nélkül képezhetők: pl. *adó-kártya, bankautomata*.

A deverbális alaptagú összetételektől elkülöníthetők azok az alosztályok, amelyek elemeinél előre következtetni lehet a jelentésre. Ezeket négy csoportra oszthatjuk:

a) $N_1 + N_2$ összetétel, amelynél az előtag anyagnév, az utótag pedig produktum jelentésű: pl. *favilla, ezüstóra*. Ennek előre jelezhető értelmezése: N_2 N_1 -ből készült.

b) $N_1 + N_2$ összetétel, amelynél az előtag konkrét főnév (de nem anyagnév), az utótag tárolóhely: pl. *jégverem, nyúlketrec*. Ennek előre jelezhető értelmezése: N_2 arra szolgál, hogy N_1 -et tartsanak benne.

c) $N_1 + N_2$ összetétel, amelynél az előtag konkrét főnév (de nem anyagnév), az utótag halmazt jelöl: pl. *lánycsapat, gyermekszereg*. Ennek előre jelezhető értelmezése: N_2 N_1 -ből álló halmaz.

d) N + ADJ összetétel, amelynél N konkrét főnév, az ADJ pedig az anyagnak valamilyen tulajdonsága (általában színe): pl. *aranyárga, hollófekete*. Ennek előre jelezhető értelmezése: az ADJ által megjelölt tulajdonság olyan, mint az N tulajdonsága.

Mindezeket figyelembe véve megállapítja, hogy

- 1) a termékeny összetételek endocentrikusak,
- 2) a termékeny összetételek tagjai a nyitott szóosztályok (N, A, V, ADV) közül kerülnek ki,
- 3) az összetételek szerkezete bináris,
- 4) az összetételek szerkezete ismétlődő,
- 5) a magyar összetételekben az alaptag a jobb oldali összetételi tag,
- 6) a tipikus összetételeknél az alaptag csak N vagy ADJ lehet,
- 7) az előtag kategóriája is csak N vagy ADJ lehet.

A szintén ebben az évben megjelent *Strukturális magyar nyelvtan*¹⁸ morfológiával foglalkozó kötetének ide kapcsolódó fejezetét is Kiefer Ferenc írta, amely az *Új magyar nyelvtanban* leírtaknak részletesebb kifejtése.

A szóösszetétel fogalmához kapcsolódó kiegészítések a következők. Sok olyan összetett szó is van nyelvünkben, amelynek egyik tagja nem szó: pl. *alorvos, pókféle*. A szóalapú összetétel tipikus, de nem kizárólagos módja összetett szavaink létrehozásának.

¹⁸ KIEFER, 2000.

Az összetett szavak többféleképpen osztályozhatók. Kiefer Ferenc csoportosítása azon alapszik, hogy az összetett szónak van-e feje, azaz alaptagja. Ez a tag megszabja a szó szintaktikai, morfológiai és szemantikai tulajdonságait. A szintaktikai kategória meghatározásánál kiderül az összetétel szófaja (pl. főnévi összetételekben az alaptag főnév stb.). Morfológiailag a fej szabja meg a ragozást, szemantikailag pedig azt a fölérendelt kategóriát, amelynek az összetett szó eleme.

Az alaptag szerepe szempontjából három típust különböztetünk meg: az endocentrikusnak egyik eleme az alaptag, az exocentrikusban nincs alaptag, a mellérendelőben egynél több alaptag van.

Az endocentrikus összetételekre vonatkozóan kiegészítésként szerepel, hogy „az endocentrikus összetétel fogalma megfelel a hagyományos nyelvtanokból ismert alárendelő összetétel fogalmának”¹⁹. Az elő- és az utótag közötti viszony nem feltétlenül szintaktikai jellegű. Ez a típusú összetétel kettőnél több tagból is állhat (pl. *repülő + gép + gyártás*), valójában azonban mindig két szót kapcsolunk össze, még ha azok már eleve összetett szavak is (pl. *repülőgépgyártás = repülőgép + gyártás*). Ezek ismeretében megállapíthatjuk, hogy az endocentrikus összetett szavak mindig bináris szerkezetűek.

Beszélhetünk tulajdonképpeni mellérendelő összetételekről is. Ebbe az osztályba azok a szavak tartoznak, amelyeknek minden tagja önálló szó (pl. *jön-megy, út-ve*). Ezek termékenysége kérdéses.

Egy összetételi minta akkor mondható morfológiailag termékenynek, ha a minta alapján létrejöhet új szó: vagyis $X + Y$ akkor termékeny, ha az $Y \rightarrow X + Y$ vagy az $X \rightarrow X + Y$ morfológiai szabállyal új összetett szavak hozhatók létre.

Az *Új magyar nyelvtan* termékeny összetételi mintáit összefoglaló táblázathoz képest a *Strukturális magyar nyelvtan* változásokat mutat. A szerző itt már nem tekint termékenynek a vitatott $N + V$ és $ADV + V$ mintákat. Ennek figyelembevételével a táblázat alakulása a következő²⁰:

N + N	ADJ + N	ADV + N	V + N
<i>Adókény</i>	<i>előzetesház</i>	∅	∅
<i>Árvadász</i>	<i>fehégazdaság</i>		
N + ADJ	ADJ + ADJ	ADV + ADJ	V + ADJ
<i>Oszlopmagas</i>	<i>balliberális</i>	∅	∅
<i>Eurokompatibilis</i>	<i>világoslila</i>		
N + V	ADJ + V	ADV + V	V + V
∅	∅	∅	∅
N + ADV	ADJ + ADV	ADV + ADV	V + ADV
∅	∅	∅	∅

Az 1966-ban megjelent *A lexikológiai egységek fejezete a generatív grammatikában* című Károly Sándor-cikk szerint „lexikológiai egységen szót vagy szavak olyan kapcsolatát értjük, amely a mondat szintaktikai megszerkesztése során mint kész egység kerül elő leltározási helyéről, a szótárból”²¹. Ezek legalább két morfémából állnak, tehát van szerkezeti struktúrájuk. Ide tartoznak a képzett és az összetett szavak és a két vagy több szóból álló nagyobb lexikológiai egységek. Ezek feltétlenül velejárója, hogy állandósult formájuk van.

Az összetételek vizsgálata szorosán kapcsolódik a generatív nyelvtan szintaktikai szabályaihoz, a generált mondatokhoz, mert „az összetételeket a generatív

¹⁹ KIEFER, 2000. 523. p.

²⁰ KIEFER, 2000. 532. p. Az N, a V, az ADJ és az ADV ugyanazt jelenti, mint fentebb.

²¹ KÁROLY, 1966. 91. p.

nyelvtani szabályokkal generált mondatokból kapjuk transzformáció segítségével²². A kiinduló mondat nem minden esetben transzformálható közvetlenül összetétellé, ilyenkor egy szerkezeten keresztül jutunk el hozzá. Ez a kiinduló mondat egy valószínűséghez képest furcsán hangzik, a benne lévő szavak sorrendje megegyezik a generatív nyelvtan szabályai által létrehozott mondat sorrendjével. A szavak aktuális rendjét a sorrendi transzformáció hozza létre.

Sűritéssel lehet jól rámutatni az összetételek transzformációs elemzése és szintaktikai alapon való osztályozása közötti különbségre. Amíg az utóbbi a létrejött összetétel tagjai között keresi a szintaktikai viszonyt, addig a transzformációs elemzés a tagok szintaktikai viszonyát levezetéssel adja meg.

A szintaktikailag pontosan nem elemezhető összetett szavak levezetése csak elliptikus transzformációval lehetséges.

Az összetételeket osztályozhatjuk a kiinduló mondat alapján. Ezt nagyobb anyagon Robert B. Lees végezte el először²³. Ez a fajta csoportosítás az összetételek közötti különbségekre is rámutat. Ilyen alapon elemezte Kabán Annamária is a szóösszetétellel keletkezett növényneveket²⁴.

A kiinduló mondat megalkotása során számos dologra kell figyelniük:

- 1) a lehető legegyszerűbb mondat legyen, amelyben az összetételi tagok alakjukban (képző nélkül) szerepelnek,
- 2) azokat a képzőket kell elhagynunk, amelyek a transzformációban fontos szerepet játszanak,
- 3) a mondatban az összetételi tagokon kívül csak a legszükségesebb szavak legyenek,
- 4) a mondat mutassa meg a tagok egymáshoz való viszonyát úgy, hogy az megfeleljen az összetétel értelmezésének.

Az 1969-es tanulmányban²⁵ Károly Sándor már a kérdés részletesebb elemzését adja. Szerinte a kiinduló mondatban lévő szintaktikai viszonyok meghatározzák a szóösszetételek szemantikai felépítését.

Az összetétel és az összetételnek megfelelő mondatfelépítés között szerkesztés szerint fokozatok vannak: pl.

<i>Jeget tartanak a veremben.</i>	→ mondat
<i>verem, amelyben jeget tartanak</i>	→ körülírt forma
<i>jégtartó verem</i>	→ összetételi szerkezet
<i>jégverem</i>	→ összetett szó

Kiindulópontnak a kommunikáció szempontjából a teljes értékű formát, vagyis a mondatformát tekintjük, a többit pedig a mondatforma transzformációjaként fogjuk fel.

Károly Sándor szerint az összetételek létrehozása azt jelenti, hogy egyes összetételi típusokhoz már eleve létrehozott mondatszerkezetet rendelünk megfelelő jelentéstani jegyekkel, és az összetételt a mondatszerkezet levezetéseként fogjuk fel egy vagy több lépcső beiktatásával.

Az összetétel és az annak megfelelő mondatszerkezet viszonya nem mindig egyértelmű, mert nemegyszer több mondatforma felel meg az összetételnek.

Károly Sándor szóelemző transzformációs módszere igen alkalmasnak látszik legújabb keletkezésű összetett szavaink vizsgálatára, ugyanis ezekben még világos az a mélyszerkezeti kiinduló mondat, amelyből valójában kialakultak: tehát igen könnyű transzformációs módszerrel megállapítanunk a háttérben álló kiinduló mondatot. Ebben különösen nagy segítséget jelent a Kiss Gábor és Pusztai Ferenc

²² KÁROLY, 1966. 95. p.

²³ KÁROLY, 1966. említése alapján: Robert B. Lees: The grammar of english nominalizations, 1960.

²⁴ KABÁN, 1993. 64-65. p.

²⁵ KÁROLY, 1969.

szerkesztésében megjelent adattár²⁶, amely az új jelentésű szavakat teljes mondatkörnyezetével adja meg.

A megszerkesztett adattár elrendezése szótárszerű, ábécérendben sorol fel több mint 2000 olyan 1997-ben regisztrált szót, szókapcsolatot, amelyet korábbi szótáraink nem tartalmaztak, vagy ha igen, jelentésük azóta módosult. A két szerkesztő a Magyarországon megjelenő különböző újságokból válogatott. Minden címszóként megjelenő adat idézettel és a lelőhely pontos feltüntetésével szerepel a szótárban. A szöveggörnyezet közlése rámutat a szó jelentésére, illetve használatára. A gyűjteményben lévő szavak egy csoportja nem hosszú életű, de egy részük feltehetően beépül szókincsünkbe.

A szerzők munkájukkal segítséget nyújtanak ahhoz, hogy szókincsünk változásait nyomon követhessük.

Mivel az adattár több mint 2000 szót tartalmaz, egy TDK dolgozat keretében nincs lehetőségem az egész állomány vizsgálatára. Ebből kifolyólag dolgozatomban csak az E-É, a K és a T betűvel²⁷ kezdődő szavakkal foglalkozom. Igyekeztem olyan mennyiségű reprezentatív példaanyagot kiválasztani, hogy az valós képet adhasson az állomány egészére vonatkozóan.

Ezzel a három betűvel összesen 409 szó kezdődik a szótárban, ebből 295 az összetett szó. Ez annyit jelent, hogy új szavaink 72,12 százaléka, vagyis közel háromnegyede keletkezik két önálló alakú és jelentésű szó összekapcsolásával. Ezek az adatok felbontva, és táblázatba foglalva a következők:

BETŰ	SZÓ	ÖSSZETETT SZÓ	SZÁZALÉK
E-É	118	75	63,55 %
K	171	129	75,43 %
T	120	91	75,83 %
összesen	409	295	72,12 %

A 295 összetett szó között 68 olyan szót találtam, amely szintaktikailag pontosan nem elemezhető: ez 23,05 százalék.

Károly Sándor mondattranszformációs módszere segítségével kikövetkeztettem a kiinduló mondatszerkezetet, majd levezettem a kialakult összetételt. Ezek közül itt csak néhány levezetést mutatok be. A példaszavak mellett közlöm azt a cikkrészletet, amelyet a szótár is tartalmaz, a levezetés után pedig azt, hogy milyen típusú az összetétel:

1) egészségszociológus:

„(Népszabadság, júl. 8. 9) Gyukits György *egészségsszociológus* szerint, bár még nem végeztek kutatásokat a cigányok egészségi állapotáról, az nyilvánvaló tény, hogy a szegénytelepeken a cigányok Afrikára jellemző állapotok között élnek.”²⁸

A szociológus egy társadalmi réteg egészségi állapotával foglalkozik.

²⁶ KISS GÁBOR - PUSZTAI FERENC: Új szavak, új jelentések 1997-ből. Tinta Könyvkiadó, Bp., 1999. (továbbiakban: KISS – PUSZTAI, 1999.)

²⁷ KISS – PUSZTAI, 1999. E-É betűs szavak 39-48. p.; K betűs szavak 78-92. p.; T betűs szavak 142-153. p.

²⁸ KISS – PUSZTAI, 1999. 39. p.

*A szociológus egészséggel foglalkozik.
egészséggel foglalkozó szociológus
egészségszociológus*

2) elitklinika:

„(HVG, okt.25. 23) [A kijelölt lengyel kormányfő] már a kormánytagok számára fenntartott *elitklinikára* vonulhatott be ...”²⁹

*A klinika szolgálja az elit emberek kezelését.
eliteket kezelő klinika
elitkezelő klinika
elitklinika*

3) euroérett:

„(Népszabadság, ápr. 7. 3) A brüsszeli testületnek március végéig ajánlást kell megfogalmaznia a Miniszterek Tanácsa és az Európai Parlament felé, hogy [...] mely tagországok minősüljenek *euroéretteknek*.

*Az EU-hoz való csatlakozásra érett.
eurora érett
euroérett*

4) kapualjszex:

„(Magyar Hírlap, nov. 29. 8) A *kapualjszex* nem más, mint ürügy, hogy a férfi elkezdjen tudni beszélni. És beszélgetni jár vissza, és így lesz negyven-ötven visszatérő férfia az ügyesen játszó prostituátnak”³⁰

*A szex a kapualjban történik.
kapualjban történő szex
kapualjszex*

5) karteleson:

„(Magyar Nemzet, dec. 10. 24) Japán legnagyobb telekommunikációs vállalata, az NTT legújabb terméke a *karteleson*, amiből most készültek el az első darabok. A 45 grammos, lítiumion-elemmel működő, csuklóra kapcsolható készüléket először a naganói téli olimpián próbálják ki a játékok szervezői ...”³¹

*A telefon karon hordható.
karon hordható telefon
karteleson*

6) kartonkunyó:

„(Magyar Nemzet, márc. 3. 7) A hajléktalanok fele télen is az utcákon van, rongyokban, *kartonkunyókban*, nejlonzsákokban.”³²

*A kunyhót kartonból építették.
kartonból épített kunyhó
kartonkunyó*

²⁹ KISS – PUSZTAI, 1999. 42. p.

³⁰ KISS – PUSZTAI, 1999. 81. p.

³¹ KISS – PUSZTAI, 1999. 81. p.

³² KISS – PUSZTAI, 1999. 81. p.

7) klubzenélés:

„(IM [GK], 6. 75) [Bársony Attila] több évnyi *klubzenélés* után most első szólólemezével jelentkezett.”³³

A zenélés klubban történik.
zenélés a klubban
klubban zenélés
klubzenélés

8) tisztességmatrica:

„(Népszabadság, nov. 17. 35) *Tisztességmatrica* kerül a taxikra? [=cím] [...] Tulajdonképpen pozitív diszkriminációról van szó: csak azokat a taxisokat és taxicégeket ajánlanák az utasoknak, akik-amelyek bekapcsolódnak a rendszerbe. [...] A koszokra ragasztható, messziről is jól látható matrica garanciát nyújtana arra, hogy az autó vezetője nem veri át az utasait.”³⁴

A matrica tanúsítja a tisztességet.
tisztességet tanúsító matrica
tisztességmatrica

A megvizsgált 68 szóösszetételről megállapítható, hogy amíg a felszíni szerkezet szempontjából többségük inkább jelzős (minőség- és birtokosjelzős) szóösszetételek minősül, és kevés köztük a tárgyias, még kevesebb a határozós típusú, addig Károly Sándor transzformációs módszerével logikailag kikövetkeztetett kiinduló mondat-szerkezetben betöltött funkció szerint legnagyobb részük határozós, ezen belül első-sorban állandó- és helyhatározós, majd csak ez után következnek a tárgyias, legvégül pedig a jelzős szóösszetételek.

Bízom abban, hogy ezen szintaktikailag pontosan nem elemezhető összetett szavak levezetésével sikerült bebizonyítanom, milyen nagy segítséget jelent a szóelemző mondattranszformációs módszer, és milyen sok mindent nem árul el a felszíni struktúra, mennyivel több ismeretre tehetünk szert, ha megvizsgáljuk a mélyszerkezetet is. Mivel nyelvünk szókincsében sok ilyen típusú szó van, szükség van ennek a módszernek az ismeretére és használatára.

Dolgozatom célja az volt, hogy bizonyos mértékig összefoglaljam az összetett szavakra vonatkozó irodalmat, ismertessem Károly Sándor szóelemző mondattranszformációs módszerét, valamint ennek segítségével elemezzem néhány új keletkezésű, szintaktikailag pontosan nem elemezhető szavunkat.

Ebben a dolgozatban nem állt módomban az adattár egészét vizsgálni, de a jövőben még tervezem az adatállomány minél nagyobb részének több szempontú feldolgozását.

³³ KISS – PUSZTAI, 1999. 87. p.

³⁴ KISS – PUSZTAI, 1999. 149. p.